

УДК 070:316.75(497.11)''1985/1990''
070:323.1(497.11)''1985/1990''

Драган Поповић, МА
Београд
dragan.popovic07@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 26.12.2019.
Прихваћен: 10.01.2020.

Фељтони у дневним листовима у Србији 1985–1990. година

Апстракт: *Рад истражује фељтоне најтиражнијих дневних листова у Србији осамдесетих година 20. века – Политике, Политике експрес и Вечерњих новости. Анализира се избор тема, начин њихове обраде и веза са политичким тренутком у ком су се објављивали. Доказује се постојање везе између избора тема за фељтоне (и начина обраде) и политике српског руководства. У фељтонима се ревидирала историја у складу са потребама нове идеологије (национализам), подстицала мржња према онима који су проглашени за непријатеље и градила слика о угрожености Срба и Србије. У таквим околностима лакше се постигла мобилизација грађана и окупљање око руководства, које се представљало као заштитник националних интереса.*

Кључне речи: фељтон, ревизионизам, национализам, осамдесете године 20. века, *Политика, Политика експрес, Вечерње новости.*

Од свог настанка, почетком 19. века у Француској, фељтони су изазивали велику пажњу јавности, пре свега због комбинације новинарства и књижевности, једноставне форме и разноврсности садржаја.¹ Из Француске се тај облик писања брзо проширио у Русију, Немачку и остале државе континенталне Европе, за разлику од англосаксонског света, где се не среће с тим називом². Књижевник и филозоф Херман Хесе назвао је свој измишљени период, у коме су сви без грешке препознали 20. век – фељтонистичко доба, а фељтоне је описао као „главну храну читалаца оскудна образовања“ коју дневна штампа производи у милионима и у којима се пишу тривијалности и анегдоте из живота чувених људи.³

¹ Katia Dianina, „The Feuilleton: An Everyday Guide to Public Culture in the Age of the Great Reforms”, *The Slavic and East European Journal*, 47, 2 (Summer 2003), 187 – 210.

² Ross Eaman, *The A to Z of Journalism*, (Lanham: Scarecrow Press, 2009), 141 – 142.

³ Herman Hese, *Igra staklenih perli*, (Beograd: Narodna knjiga, 1979), 9 – 10.

У Србији, током осамдесетих година 20. века нису постојале ниједне било дневне било периодичне новине које нису имале фељтон, што такође сведочи о огромној популарности тог облика писања. У овом раду посматраћемо фељтоне који су излазили у дневним листовима *Политика*, *Политика експрес* и *Вечерње новости*. Избор листова заснива се на тиражу (најтиражнији листови у Србији), али и на вези коју су имали са званичним структурама у Србији. *Борба*, четврти дневни лист који је излазио у Београду, био је гласило савезне државе, тј. Савеза социјалистичког радног народа Југославије, и није био у директној вези са српском партијом и државом нити под њиховом контролом.⁴

Листови *Политика* и *Политика експрес* били су део куће Политика, најмоћније новинске компаније у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. *Политика* је лист са дугом традицијом.⁵ Први број изашао је 1904. године. Власник *Политике* била је породица Рибникар, а након Другог светског рата прелази у државно власништво. *Политика* је увек имала имиџ најутицајнијег медија у Србији. Афоризам о четири стуба српства – црква, војска, ФК Црвена звезда и лист *Политика* умногоме одражава како јавност сагледава улогу тог листа у развоју државе и друштва у Србији. *Политика* је перципирана као лист за образованију публику који редовно читају доносиоци одлука.⁶ *Политика експрес*, други лист из исте куће, настала је као вечерње издање 1963. и публика су му били мање образовани слојеви становништва. Такав је био и трећи лист којим се бавимо у раду – *Вечерње новости*. Припадале су кући Борба, али је оснивач, за разлику од листа *Борба*, била градска конференција ССРН Београда, тако да су имале јаку везу са српском партијом и руководством и следиле су строго партијску линију.

Сва три листа била су под потпуном контролом руководства Савеза комуниста Србије од свог оснивања (тј. обнављања рада у случају *Политике*). Цензура у СФРЈ разликовала се током времена и спроводила се у различитим облицима. Ипак, она није била ни налик класичној цензури у државама Источног блока. Новинари и уредници проналазили су различите начине да пласирају праве информације својим читаоцима, посебно у временима либералнијих руководства у партији као крајем шездесетих и почетком седамдесетих година прошлог века.⁷ Упркос томе, знале су се границе које нису прелажене и руководства дневних листова била су у редовној комуникацији са партијским

⁴ Милица Кисић и Бранка Булатовић, *Српска штампа 1768 – 1995*, (Београд: Медија центар, 1996).

⁵ Себе рекламирају као „најстарији дневни лист на Балкану“.

⁶ О *Политици* више у: Ivan Čolović, *Kad kažem novine*, (Београд: Krug, 2004) и Miodrag Marović, *Политика и Politika*, (Београд: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002).

⁷ Више о цензури у том периоду у: Radina Vučetić, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*, (Београд: Clio, 2016).

вођством како би се предупредило нежељено искакање из матрице.⁸ Након Титове смрти, 1980. године, притисак је почео да попушта. Омладинска, црквена, књижевна штампа, а затим и недељници, отварају су до тада забрањене теме и све више доводили у питање и сам систем.⁹ Дневни листови су још били на партијској линији, али је већ почетком друге половине осамдесетих година 20. века било јасно да цензура све мање има смисла.

У таквој друштвеној атмосфери дошло је до промене у руководству Србије, у септембру 1987. године. Након Осме седнице ЦК СКС, струја предвођена Слободаном Милошевићем победила је другу опцију на челу са Иваном Стамболићем и Драгишом Павловићем.¹⁰ Ова одлука имала је далекосежне последице како за Србију тако и за целу Југославију. Једно од обележја догађаја везаних за Осму седницу и чистку која је уследила јесте управо пресудно ангажовање штампе, посебно листова *Политика* и *Политика експрес*. Ти листови напали су Драгишу Павловића (и све који су га подржавали) и пре почетка званичног обрачуна унутар партије. Каснијим сведочењима биће утврђено да су главни уредници два листа Живорад Миновић и Слободан Јовановић били део ужег круга породице Милошевић и да су учествовали у припремама свих важних догађаја крајем тих осамдесетих година, укључујући и Осму седницу.¹¹ Та чињеница мора се имати у виду када се анализира писање, па и фелџтони у дневним новинама и поруке које су јавности упућиване избором тема и начином њихове обраде.

⁸ О редовној комуникацији уредника и партијских руководилаца, вероватно најефикаснијем моделу превентивне цензуре, сведочили су многи актери тог времена. Видети, на пример: Мiodrag Маровић, *Политика и Политика*; Miloš Mišović, *Naslednici bez testamenta. Razgovori sa glavnim urednicima NIN-a*, (Beograd: izdavač Slobodan Mašić, 1999); Slavoljub Đukić, *Političko groblje*, (Beograd: Službeni glasnik, 2010).

⁹ Атмосфера у друштву верно је приказана у контроверзном радном материјалу за једну од седница ЦК СК Хрватске из 1984, који је остао познато са називом Бела књига – видети цео документ у: *Bela knjiga 1984. Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom“ u SFRJ*, пр. Kosta Nikolić i dr., (Beograd: Službeni glasnik, 2010). О почецима отварања табу тема у првој половини осамдесетих година 20. века види и у: Jasna Dragović-Soso, *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*, (Beograd: Fabrika knjiga, 2004), 105 – 154; Sabrina P Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*, (Boulder: Westview Press, 1996), 11 – 21;

¹⁰ О осмој седници ЦК СКС видети у: *VIII sednica CK SK Srbije – Nulta tačka „narodnog pokreta“*, пр. Slaviša Lekić i Zoran Pavić, (Beograd: Službeni glasnik, 2007).

¹¹ Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio vođa: borba za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*, (Beograd: Filip Višnjić, 1992).

Чврсто на курсу партије – 1985. година

Године 1985. обележавано је 40 година од краја Другог светског рата. Штампана у Србији је тог пролећа била потпуно у знаку јубилеја. Утицај партије и даље је био неприкосновен, тако да није било ни говора о отварању спорних питања или преиспитивању званичних истина. Фелџони су у потпуности били на линији званичне верзије историје. У *Политици*, у складу са озбиљношћу коју овај лист циљано гаји, водећи партијски историчар партизанског покрета Перо Морача писао је о победничким данима Народноослободилачке борбе.¹² Посебан фелџон добио је и Сремски фронт,¹³ али и колонизација у Војводини, директна последица великих померања становништва након рата. У фелџону о колонизацији са симпатијама се писало о невољама колониста да се прилагоде новој средини. И поред свих мука, аутор Радован Лазаревић дочарао је огромну прилику коју су колонисти добили да из корена промене свој живот.¹⁴ Места у фелџонима било је и за Други светски рат ван Југославије,¹⁵ али и за сведочења партизана о тешким данима борбе, попут записа партизанског команданта Воје Ковачевића.¹⁶

Ни мање озбиљни листови нису заостајали за *Политиком* у праћењу званичне државне и партијске линије и обележавању 40 година од краја Другог светског рата. У *Вечерњим новостима* Ђуро Билбија писао је фелџон о југословенском фронту 1945. и славним победама партизана,¹⁷ а Перо Симић, у сензационалистичком стилу, о исто тако славним дипломатским победама Титове власти крајем Другог светског рата.¹⁸ У *Вечерњим новостима* појавио се у мају 1985. и фелџон о Миладину Поповићу, комунистичком функционеру и организатору устанка на Косову. У фелџону се славило братство и јединство Срба и Албанаца и борба Поповића за тај идеал. Није било ни трага сензационалистичким „открићима“ о наводној завери Албанаца да се убије Миладин Поповић, који ће за неколико година преплавити српску штампу. Партијски монопол на званично историјско сећање још је био нетакнут у дневним листовима.

Политика експрес свој простор у фелџонима од фебруара до септембра 1985. уступала је искључиво темама које обрађују Други светски рат и његову

¹² Фелџон „Од устанка до победе“, аутора Пера Мораче, пригодно је објављиван у *Политици* током славењеничких мајских дана, од 6. до 19. маја 1985. године.

¹³ Група аутора, „Сећања на Сремски фронт“, *Политика*, 29. март – 14. април 1985..

¹⁴ Радован Лазаревић, „На новим огњиштима“, *Политика*, 27. мај – 22. јун 1985..

¹⁵ Фелџони Божидар Диклић, „Слом Трећег рајха“, *Политика*, 8 – 28. март 1985; Рене Ловренчић, „Свет у пламену“, *Политика*, 15. април – 17. мај 1985. или Душан Димитријевић, „Човек који је бомбардовао Рајх“, *Политика*, 10 – 26. мај 1985.

¹⁶ Војо Ковачевић, „Под отвореним небом“, *Политика*, 23. јун – 13. јул 1985.

¹⁷ Ђуро Билбија, „Нови сјај наших победа“, *Вечерње новости*, 15 – 25. април 1985.

¹⁸ Перо Симић, „Иза линије фронта“, *Вечерње новости*, 26. април – 9. мај 1985.

завршницу. Посебна пажња посвећена је Сремском фронту,¹⁹ али и борбама које је Одељење за заштиту народа (Озна) водило са одметницима након званичног краја рата.²⁰ Опет није било ни речи о било каквим контроверзама иако ће убрзо обе теме (и Сремски фронт и понашање Озне на крају рата) постати једно од главних оружја ревизиониста, управо на страницама *Политике експрес*.

И у другој половини 1985. наставило се са обрађивањем тема из Другог светског рата у сва три дневна листа, па се тако фелџтонизирају мемоари познате партизанке Кике Дамњановић,²¹ злочин фашиста у Краљеву 1941,²² отпор Бечејаца Хортијевој власти,²³ мемоари босанског фратра Јосипа Маркушића који је помагао партизанима,²⁴ илегалци у Ваљеву²⁵ итд. Уобичајену дозу таблоидизације доносио је фелџтон Живорада Михајловића Шиље у *Политици експрес* о уједињену свих квислинга против нове Југославије, али без одступања од партијске линије.²⁶

Поред несумњиве доминације тема из партизанске борбе, појављивале су се и теме из Првог светског рата.²⁷ У *Политици експрес* крајем 1985. Миле Кордић је писао фелџтон о Божићној побуни у Црној Гори, крвавом устанку једног дела Црногораца против уједињења са Србијом 1918. године.²⁸ Фелџтон је покушавао да представи аргументе обе стране, мада је више био наклоњен просрпској опцији. Ипак, није био ни близу текстовима о тој теми који ће се крајем осамдесетих година прошлог века појавити у штампи и врвети од српског национализма. У *Политици* познати публициста Жика Живуловић Серафим

¹⁹ Миладин Стевановић, „О Сремском фронту“, *Политика експрес*, 21. фебруар – 12. март 1985.

²⁰ Синиша Ивановић, „Последњи плотуни на Романији“, *Политика експрес*, 4. мај – 1. јун 1985.

²¹ „Радост и искушења слободе“, сведочења Кике Дамњановић Марковић, *Политика експрес*, 15 – 30. август 1985.

²² Михаило Симић, „Краљевачки октобар“, *Политика*, 1 – 19. октобар 1985.

²³ Драгољуб Блажић, „Бечеј – отпор Хортију“, *Вечерње новости*, 25. октобар – 3. новембар 1985.

²⁴ Менсур Сеферовић, „Земља Босна фра Јосипа Маркушића“, *Вечерње новости*, 4 – 16. новембар 1985.

²⁵ Милојко Марјановић, „Скровишта у оснијаку“, *Политика експрес*, 19. новембар – 8. децембар 1985.

²⁶ Живорад Михајловић Шиља, „Лига злочинаца – стварање антикомунистичког фронта“, *Политика експрес*, 18. новембар – 5. децембар 1985.

²⁷ Опет касно у односу на недељнике и књижевне магацине којима је тема Првог светског рата била једна од главних почетком осамдесетих година 20. века, пратећи талас настао кроз популарна књижевна и позоришна дела о том периоду, видети више о томе у: Dubravka Stojanović, *Populism The Serbian Way*, (Belgrade: Peščanik, 2017), 139 – 152.

²⁸ Миле Кордић, „Црногорска буна 1919 – 1924“, *Политика експрес*, 6. децембар 1985 – 12. јануар 1986.

објавио је фељтон поводом 70 година од одбране Београда 1915. године.²⁹ У *Вечерњим новостима* фељтон је обрађивао пут југословенских добровољаца од Одесе до Солуна у Првом светском рату.³⁰

Почеци промене курса – 1986. и 1987. година

За разлику од издања *Политикине* куће, која су чврсто под контролом републичке партије, *Вечерње новости* су покушавале да опрезно прате теме које недељници већ отварају. Тако се у јулу 1985. појавио фељтон о сукобу са Информбироом, изводи из књиге „Изгубљена оријентација“ Радована Радоњића, у коме се помињу Голи оток и тортура (додуше, врло скромно и уз бројна оправдања за такво поступање).³¹ У *Вечерњим новостима* се 1985. појављује и фељтон који преноси делове књиге Богдана Кризмана о бекству Павлића из земље 1945. године. Та тема ће обележити прву половину 1986. године, пратећи суђење усташком министру Андрији Артуковићу у априлу и мају те године.³² Суђење је трајало само месец дана, али је тема била жива много дуже и додатно је проширена другим детаљима у вези са Независном државом Хрватском.³³ Оно што је до тада било врло штуро заступљено у јавности (због познате политике СФРЈ да прећуткује злочине који су југословенски народи чинили једни другима³⁴) и гурано под тепих, управо ће 1986. године почети да се пробија на површину, да би крајем осамдесетих година 20. века постало доминантан дискурс у јавности.³⁵ Исте године, 1986, појавио се у *Књижевним новинама* чланак академика Василија Крестића о генези геноцида над Србима у НДХ, којим се оптужује хрватска политика да у континуитету заступа политику геноцида над

²⁹ Жика Живуловић Серафим, „Одбрана Београда 1915“, *Политика*, 6 – 30. новембар 1985.

³⁰ Ђорђе Поповић, „Ратнички пут Одеса – Солун“, *Вечерње новости*, 15 – 24. октобар 1985.

³¹ Радован Радоњић, „Обрачун са Коминформом“, *Вечерње новости*, 15. јул – 2. август 1985.

³² Jovo Popović, *Suđenje Andriji Artukoviću i što nije rečeno*, (Zagreb: Stvarnost, 1986).

³³ Целе 1986. у сва три листа објављивани су фељтони о НДХ, на пример: Перо Станивукловић и Јурица Керблер, „Патње козарачке деце“, *Вечерње новости*, 31. јануар – 9. фебруар 1986; Јован Кесар и Перо Симић, „Сведочанства са ломаче“, *Вечерње новости*, 7. март – 1. април 1986; Александар Војводић, „Андрија Артуковић, највећи живи ратни злочинац – коначно у рукама правде“, *Политика експрес*, 13 – 20. фебруар 1986; Ђорђе Личина, „Крвави злочини Балканског Химлера“, *Политика*, 14 – 28. фебруар 1986.

³⁴ Najke Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, (Beograd: XX vek, 2014), 12 – 13.

³⁵ Предраг Ташић, тада дописник *Вјесника* из Србије, управо ове фељтоне чији повод је суђење Артуковићу види као почетак промене курса и окретања дневне штампе у Србији национализму, Predrag Tašić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*, (Skoplje: sopstveno izdanje, 1994), 61 – 62.

Србима још од 17. века.³⁶ Тај чланак је у Хрватској доживљен као родно место идеје о геноцидности хрватског народа.³⁷

Теме које у позитивном светлу приказују Народноослободилачку борбу и социјалистичку револуцију и даље су у фелџтонима сва три листа. Тако се дужна пажња посвећује 50-годишници Шпанског грађанског рата,³⁸ Јосипу Брозу Титу,³⁹ Лоли Рибару,⁴⁰ Ђури Ђаковићу⁴¹... Слично је и 1987. године, када се и фелџтонима обележавало 50 година од доласка Јосипа Броза Тита на чело партије.⁴² Фелџтони су објављивани и о ослобођењу Београда,⁴³ годишњици Октобарске револуције у Русији,⁴⁴ сведочењима партизана.⁴⁵

Још једна закономерност може се уочити у пласирању тема у фелџтонима српских дневних новина. У јеку расправе са словеначким руководством око уставних амандмана 1987. и *Политика експрес* и *Вечерње новости* у исто време објављују фелџтоне о судбини Словенаца за време Другог светског рата који су били прогнани из своје домовине и уточиште нашли у Србији.⁴⁶ Ово посредно набацивање кривице Словенцима (ми смо их спасавали, а они нам тако враћају) понављаће се у наредним годинама, кад год буде затребало властима у Србији.

Ипак, 1987. остаће упамћена по једном специфичном фелџтону. Професор албанског језика и књижевности на Филолошком факултету у Београду Халит Трнавци био је аутор фелџтона „Моја исповест о Косову“ објављеног у *Политици*.⁴⁷ У фелџтону се препричавала ауторова животна прича, тј. страдање његовог

³⁶ Василије Крестић, „О генези геноцида над Србима у НДХ“, *Књижевне новине*, 716, (15. септембар 1986), 1 – 5.

³⁷ О реакцијама хрватских историчара и других јавних делатника видети више у: Željko Krušelj, *Zarobljenici paralelnih povijesti. Hrvatsko-srpska historiografska fronta na prijelazu stoljeća*, (Zagreb: Srednja Europa, 2018).

³⁸ Љубомир Теших, „Бранили су слободу Шпаније“, *Политика експрес*, 31. мај – 9. јул 1986; Борислав Комад, „Бол и понос Шпаније“, *Вечерње новости*, 20 – 30. октобар 1986.

³⁹ Драгољуб Жарковић и Ђорђе Мартић, „Седам конгреса са Титом“, *Политика експрес*, 4 – 25. мај 1986.

⁴⁰ Живомир Станковић, „Лола Рибар“, *Политика*, 25. април – 9. јун 1986.

⁴¹ Ђ. Ђурашковић, „Ђаковић – човек кога су поштовали“, *Политика*, 25. јун – 7. јул 1986.

⁴² Момчило Стефановић, „Тито од корена до кормила“, *Политика експрес*, 15. мај – 12. јун 1987; Момчило Стефановић, „Тито и велика тројица“, *Политика*, 24. мај – 10. јун 1987; Перо Симић, „Сви Титови јубилеји“, *Вечерње новости*, 21. септембар – 8. октобар 1987.

⁴³ Пеко Дапчевић, „За Београд“, *Политика*, 14. октобар – 4. новембар 1987.

⁴⁴ Милован Целебдић, „Југословени у Октобру“, *Вечерње новости*, 30. октобар – 5. новембар 1987.

⁴⁵ Перо Дамјановић, „Са пролетерима од Рудог до Фоче“, *Вечерње новости*, 17 – 31. децембар 1987.

⁴⁶ Душан Дражић, „Словеначка огњишта у Србији“, *Вечерње новости*, 5 – 14. јун 1987; Милојко Марјановић, „Ој Србијо, други завичају“, *Политика експрес*, 1 – 11. јун 1987.

⁴⁷ Новинар Политике Миодраг Маровић тврди да је у редакцији била јавна тајна да је фелџтон у ствари писао Мирослав Ћосић, каснији уредник рубрике *Одјеци и реаговања*, уз помоћ

оца у политичким борбама на Косову. Међутим, Трнавци та страдања ставља у контекст широке завере албанских руководилаца (готово свих) и албанских националиста да се Косово издвоји из састава Србије.⁴⁸ Писан сензационалистички, уз бројне теорије завере и бомбастичне закључке, фељтон је изазвао огромно интересовање и доспео у жижку јавности. *Политика* га је објављивала од 31. јула до 11. септембра 1987, али одмах затим на истим странама наставила је са реакцијама на фељтон.⁴⁹ Све до 5. октобра смењивали су се бројни функционери, интелектуалци, „забринуте грађани“, који својим писмима дају подршку Трнавцију, честитају му на храбрости, па га чак предлажу за орден народног хероја.⁵⁰

Реакције показују да су читаоци исправно схватили намеру аутора и редакције. Познати музиколог и композитор Драгутин Гостушки, у својој реакцији подржава аутора фељтона цитирајући наводне речи грчког премијера Цалдариса упућене Едварду Кардељу 1946: „Албанци су у историји свакога издали, па ће издати и вас.“⁵¹ Читалац потписан као проф. Мирко Вујичић, након читања фељтона, пита се како ли је тек Србима на Косову који „свакодневно проживљавају понижавања и угњетавања од фашиста“ и закључује да су ретки Албанци „који су дигли свој глас против овог геноцида“.⁵² Политичар Батрић Јовановић, подстакнут фељтоном, сведочи о непријатељском деловању свих албанских делегата у Скупштини СФРЈ након 1981. године.⁵³ На тај начин више од четири месеца *Политика* одржава пажњу јавности ширећи антиалбанску пропаганду и производећи масовну националну хистерију. Исте године она је у огромном тиражу штампала фељтон Трнавција у облику књиге.⁵⁴

Трнавцијев фељтон је значајан јер је први пут без икаквих ограда оптуживао за непријатељско деловање готово целокупну албанску политичку, друштвену и културну елиту. Створена је слика да су на другој страни остали само људи

књижевника Миодрага Булатовића, види, Miodrag Marović, *Политика i Politika*, 229; Булатовићу ауторство приписује и Шкељзен Малићи, види: Škeljzen Malići, *Kosovo i raspad Jugoslavije*, (Beograd: Links 2014), 131.

⁴⁸ Аутор у фељтону оцењује да је након Брионског пленума (1966) на Косову „толерисан великоалбански шовинизам, штавише и отворени иредентизам и сепаратизам“ затим да су „шовинисти и сепаратисти лако долазили на руководеће положаје а да су онда радили по инструкцијама своје догматско-стаљинистичке браће из Тиране“, као и да није чудо да младе обузима „дух мржње и фанатичне заслепљености“; Халит Трнавци, „Моја исповест о Косову“, *Политика*, 22. август 1987, 19.

⁴⁹ Реакције су објављиване са насловом „Исповест се наставља – у њој учествују сви“.

⁵⁰ Милош Љепојевић, „За истину – орден народног хероја“, *Политика*, 16. септембар 1987, 21.

⁵¹ Драгутин Гостушки, „Не разумем“, *Политика*, 19. август 1987, 19.

⁵² Проф. Мирко Вујичић, „Историјска одговорност“, *Политика*, 1. септембар 1987, 21.

⁵³ Батрић Јовановић, „Слобода и равноправност за све“, *Политика*, 30. септембар 1987, 21.

⁵⁴ Халит Трнавци, *Моја исповест о Косову*, (Београд: Политика, 1987).

попут Трнавција, који ће ускоро добити назив „лојални Албанци“ и који ће све до 1999. сарађивати са режимом Слободана Милошевића. Антиалбанска кампања наставила се и након тог фелџтона. Дан након његовог завршетка, почиње фелџтон дописнице *Политике* са Косова Раде Саратлић, која наставља у истом духу, описујући непријатељство Албанаца према држави и њихову борбу за Републику Косово⁵⁵.

Тему Косова су 1987. у својим фелџтонима имала и друга два овде посматрана дневна листа.⁵⁶ Док се *Вечерње новости* труде да бар мало умереније пишу о српско-албанском спору,⁵⁷ *Политика експрес* прати колеге из *Политике* и отвара питање погибије Рамиза Садикуа и Бора Вукмировића, повезујући бројне албанске комунисте и руководиоце с тим убиством, укључујући и најпознатијег косовског послератног функционера Фадила Хоџу.⁵⁸ На тај начин дневна штампа активно је пратила догађања у друштву, али их је и обликовала у складу са потребама (дела) руководства Србије.

Годину 1987. обележили су зборови Срба са Косова, укључујући и најпознатији у Косову Пољу, 24. априла; затим инциденти и оптужбе на рачун руководства Србије и Југославије да не раде довољно да заштите Србе; а онда и озбиљно распиривање мржње и непријатељства које кулминира након што војник Азиз Кељменди пуца на своје другове у парафинској касарни, убија четворицу, а још петорицу рањава 3. септембра 1987. године.⁵⁹ У свим тим догађајима део руководства, предвођен Иваном Стамболићем и Драгишом Павловићем, покушавао је да смири ситуацију и да заустави спиралу национализма и мржње.⁶⁰ Ипак, други део, предвиђен Милошевићем, решење је тражио у олаким обећањима и популизму који кокетира са српским национализмом. И фелџтони, поред осталог, показују да су дневни листови стајали чврсто уз Милошевића у том сукобу.

Експлозију бунта косовских Срба који се осећају угрожено и демонстрирају како на Косову тако и у Београду подржавала је и националистичка интелигенција, али и велики број људи који нису националисти.⁶¹ Томе је доприносило

⁵⁵ Рада Саратлић, „Мој извештај са Косова“, *Политика*, 6 – 15. октобар 1987.

⁵⁶ Драгољуб Милановић и Војислав Никчевић, „У замкама балиста“, *Политика експрес*, 6. април – 31. мај 1987; Александар Ђукановић, „Србија, покрајине, федерација – од АВНОЈ-а до данас, *Вечерње новости*, 9. август – 3. септембар 1987.

⁵⁷ Видети, на пример, одмерени фелџтон о коренима оба национализма на Косову: Миодраг Маровић, „Косовски митови и драме“, *Вечерње новости*, 6. април – 7. мај 1987.

⁵⁸ Спасоје Ђаковић и Љиљана Булатовић, „Боро и Рамиз“, *Политика експрес*, 20. новембар – 7. децембар 1987.

⁵⁹ „Кељменди пуцао у Југославију“, *Политика*, насловна страна, 4. септембар 1987.

⁶⁰ Ivan Stambolić, *Put u bespuće*, (Beograd: Radio B92, 1995), 153 – 183.

⁶¹ Nebojša Vladisljević, „Nacionalizam, teorija društvenih pokreta i pokret Srba sa Kosova 1985 – 1988“, *Reč*, 70/16 (jun 2003), 83 – 107. Видети и списак потписника писма Скупштинама Југославије и Србије у јануару 1986, где се подржава бунт косовских Срба, а Албанци се оптужују за геноцид на Косову. Списак су потписали и многи који ће касније, током деведесетих година

потпуно једнострано представљање ситуације у српским медијима, где су Срби били само жртве, а Албанци само злочинци. Таква пропаганда увелико је олакшавала националну мобилизацију.⁶² Такође, Слободан Милошевић својим наступом на збору Срба и Црногораца у Косову Пољу, у априлу 1987, постаје неприкосновени национални лидер.⁶³ Милошевић, који стиче огромну популарност на обећањима брзог и ефикасног решења косовског проблема и дневна штампа, предвођена његовим савезницима, која потпирује национализам и тражи оштре и немилосрдне обрачуне с „непријатељима“, деловали су у потпуности као уигран тим.

Да су фељтони одиграли једну од главних улога у распиривању антиалбанског расположења и производњи кризе у држави (посебно фељтон Халита Трнавција, али и подједнако популаран фељтон Љиљане Булатовић – „Призренски процес“ – објављиван у исто време у недељнику *Интервју*, такође делу компаније Политика⁶⁴) сведочи и иступ функционера српског ЦК и припадника тзв. Стамболићеве струје Момчила Баљка на седници комисије за информисање ЦК СКЈ 2. новембра 1987. године. Баљак је на седници оценио да се у фељтонима проносе полуистине, да се воде хајке на људе који се проглашавају за кривце или због положаја који заузимају или због националности.⁶⁵ Баљак је затражио и посебну седницу само о фељтонима.⁶⁶ Уместо расправе, и Баљак и сви други који су указивали на опасности национализма и популизма у српској штампи постали су мета прогона тих истих листова и убрзо су протерани из јавног живота.⁶⁷

20. века, бити врло активни у антиратном покрету. Цео списак доступан је у: *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања. Саопштења и други документи*, пр. Коста Чавошки, (Београд: Службени гласник, 2009), 86 – 91.

⁶² Videti poglavlje „Medijski rat“ u: *Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. Nebojša Popov, (Beograd: Republika 1996), 583 – 686.

⁶³ Nebojša Vladislavljević, „Milosevic’s Ascent“ in: *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmo sednica CK SKS: uzroci, tok i posledice – Srbija 20 godina kasnije 1987–2007. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 21. i 22. septembra 2007*, ur. Momčilo Pavlović i dr., (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008).

⁶⁴ И овај фељтон штампан је у облику књиге, види: Љиљана Булатовић, *Призренски процес*, (Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1987).

⁶⁵ Група аутора, „Ћутолози не чине грешке“, *Политика*, 3. новембар 1987, 6 – 7.

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Stevanović, Vidosav, *Dnevnik samoće. Izbor fragmenata 1988–1993, četvrto izdanje*, (Beograd: Službeni glasnik, 2010); Stambolić, Ivan, *Put u bespuće*; Špiro Galović, *Govor i pogovor*, (Zagreb: Globus, 1989).

У савезу са националистима – 1988. и 1989. године

Следећа, 1988. година, донела је, с једне стране, учвршћење Милошевиће-ве власти масовним покретом названим „антибиروقратска револуција“,⁶⁸ а с друге – нову врућу тему за фелџонистику у дневним листовима. Седамдесет година од краја Првог светског рата и стварања Краљевине СХС обележавало се другачије него претходних деценија. Дотадашње неприкосновене „истине“ о Краљевини Југославији, њеном унитаристичком уређењу или хегемонији српске буржоазије постају мета ревизионизма у фелџонима у штампи. Тако, на пример, сва три посматрана листа у септембру 1988. објављивала су фелџоне који величају уједињење 1918. као израз народне воље и пијемонтску улогу Србије.⁶⁹ *Политика* иде и корак даље, па у посебном фелџону приказује записе Стевана Швабића, команданта српских добровољаца у Словенији 1918, који су ушли у Љубљану након распада Аустроугарске. Шта се хтело тим фелџоном, најбоље сведочи његов дескриптивни наслов: „Како је новембра 1918. године спасена Љубљана од пљачке, разарања и окупације“.⁷⁰ Опет, штампа је без грешке радила за потребе новог руководства, тј. Милошевићевих напора да се прикаже као неко ко коначно враћа Србији достојанство и пијемонтско место у Југославији. Фелџонима се рушила слика о погубности унитаристичког уређења прве Југославије и предности авнојевских принципа равноправности народа и република, што је било у складу са залагањима српског руководства за уставно преуређење федерације и њену унитаризацију.⁷¹

И друге ревизионистичке теме полако се пробијају у фелџоне дневних листова током 1988. године. Тако се пише о Слободану Пенезићу Крцуну као симболу српског отпора и ината,⁷² о 1962. као кључној години за почетак југословенске кризе (чиме се први пут одговорност пребацује на Јосипа Броза Тита)⁷³, о случају забране драме *Голубњача*,⁷⁴ а наставља се и антиалбанска кампања у

⁶⁸ *Kako se događao narod: „Antibirokratska revolucija“ 1987–1989*, пр. Војана Лекић и др., (Београд: *Službeni glasnik*, 2009).

⁶⁹ Сима Ђирковић, „Југословенска идеја и стварање Југославије”, *Политика експрес*, 5 – 27. септембар 1988; Благоје Илић, „Југославија по вољи народа 1914 – 1918”, *Вечерње новости*, 5 – 17. септембар 1988; Момчило Зечевић, „Стварање југословенске државе и њено уређење 1914 – 1921”, *Политика*, 30. септембар – 20. октобар 1988.

⁷⁰ Стеван Швабић, „Како је новембра 1918. године спасена Љубљана од пљачке, разарања и окупације“, *Политика*, 21 – 24. децембар 1988.

⁷¹ Борисав Јовић, *Последњи дани СФРЈ – изводи из дневника*, (Београд: *Политика*, 1995).

⁷² Бошко Матић, „Слободан Пенезић Крцун – човек севапа и ината”, *Политика експрес*, 15. април – 3. мај 1988.

⁷³ Група аутора, „Недовољно расветлени догађаји: политичка и лична драма Јосипа Броза”, *Политика*, 17 – 19. новембар 1988.

⁷⁴ Славица Вучковић, „Досије Голубњача – 6 година после”, *Вечерње новости*, 26. децембар 1988 – 10. јануар 1989.

фелџтонима, који све мање воде рачуна о речнику и националистичким порукама које упућују.⁷⁵ Све те теме повезује српски национализам, који полако, али сигурно преузима место доминантне идеологије од до тада неприкосновеног државног социјализма.⁷⁶

Оно што је 1988. објављивано опрезно и с мером (отварање тема о недавној прошлости из ревизионистичког угла), следеће две године, 1989. и 1990, постаће главни ток и загосподариће медијским простором, укључујући и фелџтоне. У 1989. први пут није било фелџтона о партизанима, револуцији и сличним темама ни у једном од посматраних дневних листова. Тема социјалистичке прошлости (која је у том тренутку још садашњост) обрађивала се на ревизионистички начин, тј. кроз ново сагледавање чињеница у идеолошком кључу, само што је сада та идеологија била национализам уместо социјализма.

Вечерње новости тако доносе „ексклузивне исповести“ Јованке Броз,⁷⁷ Светозара Вукмановића Темпа,⁷⁸ Љубодрага Ђурића...⁷⁹ Тема број један и круна ревизионистичких напора постало је ново сагледавање случаја Ранковић. Неколико фелџтона је 1989. било посвећено паду Александра Ранковића и рехабилитацији како његове личности тако и политике чији је (независно од сопствене жеље) симбол у међувремену постао.⁸⁰ Крајем године *Вечерње новости* објавиле су два фелџтона о династији Карађорђевић, од којих је један преносио мемоарске белешке последњег југословенског краља Петра II Карађорђевића.⁸¹

Политика експрес се 1989. у фелџтонима бавила рехабилитацијом српских либерала, посебно војвођанског дела. Либерали се нису уклапали у владајућу националистичку матрицу, нити су пристајали да у томе учествују, али се њихова рехабилитација користила за обрачун са тзв. аутономашима, тј. војвођанским (па

⁷⁵ На пример: Дејан Лучић, „Тајне албанске мафије“, *Политика експрес*, 17. јун – 16. јул 1988, или Мирољуб Јевтић, „Ислам у идеологији албанског сепаратизма“, *Политика*, 29. децембар 1988 – 14. јануар 1989.

⁷⁶ *Политика* 1988. уводи рубрику *Одјеци и реаговања*, која ће постати синоним за говор мржње и националистичку пропаганду, више о томе у: Aljoša Mimica i Radina Vučetić, *Vreme kada je narod govorilo. Odjeci i reagovanja u Politici, 1988 – 1991*, (Београд: Институт за социолошка истраживања, 2008).

⁷⁷ Јованка Броз, „Како сам отишла из Ужичке 15“, *Вечерње новости*, 9 – 28. фебруар 1989.

⁷⁸ Светозар Ђонових, „Темпо: ово до сад нисам рекао“, *Вечерње новости*, 14. април – 21. мај 1989.

⁷⁹ Љубодраг Ђурић, „Сећања Титовог секретара“, *Вечерње новости*, 15 – 21. мај 1989.

⁸⁰ Група аутора, „Случај Ранковић: од завере против државе и Тита до великодушност опраштаја“, *Вечерње новости*, 2 – 15. јун 1989; Милан Ђоковић Поп, „Судбине у слушалици: исповест бившег руководиоца УДБА-е из доба Ранковића“, *Вечерње новости*, 27 – 28. јул 1989; Раша Лазаревић, „Судио сам Ранковићу“, *Вечерње новости*, 23. јул – 18. август 1989.

⁸¹ Велибор Младеновић, „Карађорђевићи без круне“, *Вечерње новости*, 10. новембар – 10. децембар 1989; Петар II Карађорђевић, „Како сам изгубио краљевство“, *Вечерње новости*, 11. децембар 1989 – 14. јануар 1990.

и српским) руководством пре Слободана Милошевића.⁸² Први пут су објављени и мемоари патријарха Гаврила Дожића у облику фелџтона⁸³.

Политика се 1989. фокусира на још једну важну ревизионистичку тему – пресељење индустрије након Другог светског рата. У фелџтону, писаном сензационалистичким стилем, изводио се далекосежни закључак о наводној завери против Србије пребацивањем индустријских постројења у друге делове државе.⁸⁴ Аутор фелџтона (ни уредници) није имао потребу да објасни зашто је власт након Другог светског рата индустријализовала целу Србију и изградила на хиљаде фабрика у сваком, па и најмањем месту у земљи ако је већ желела да опљачка Србију. Очигледна нелогичност изведеног закључка о завери против Србије није спречила аутора или уредника да објави фелџтон. Штавише, теорије завере, попут ове, постају важни састојци ревизионистичке обраде тема из историје током осамдесетих година 20. века.⁸⁵

Поред ревизионизма, нису 1989. посустајали ни фелџтони у којима се шири мржња према свима који су идентификовани као непријатељи Срба и Србије (или руководства Србије, што је за штампу исто). Поред већ редовних мета – Албанаца (који су тада постали Шиптари и тим увредљивим термином су их називали многи фелџтонисти, али и новинари),⁸⁶ све више су тема били Хрвати.⁸⁷ Године 1989. престала је хрватска „шутња“,⁸⁸ и избили су озбиљнији међунационални инциденти између Срба и Хрвата, што је водило ка озбиљном заоштравању односа.⁸⁹

⁸² Никола Ј. Мариновић, „Из обрачуна с либерализмом у аутономаштво”, *Политика експрес*, 15. август – 6. септембар 1989; Група аутора, „Поводом предлога за рехабилитацију Чанадановића и војвођанских либерала”, *Политика експрес*, 25 – 31. октобар 1989.

⁸³ Антоније Ђурић и Драгољуб Милановић, „Увод у мемоаре Патријарха српског Гаврила Дожића”, *Политика експрес*, 7. децембар 1989 – 4. фебруар 1990.

⁸⁴ Славољуб Качаревић, „Како је пресељавана индустрија Србије у друге крајеве Југославије”, *Политика*, 21. мај – 9. јун 1989.

⁸⁵ Више о теоријама завере у Србији у: Jovan Vyford, *Teorija zavere: Srbija protiv 'Novog svetskog poretk'*, (Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006).

⁸⁶ Неки од фелџтона са темом Косова и Албанаца су: Д. Бећиревић и Р. Перошевић, „Казивање Азема Хадрија”, *Политика*, 6 – 9. јул 1989; Јанко Вујиновић, „Косово је грдно судилиште”, *Политика експрес*, 15. мај – 1. јун 1989; Павле Павловић, „Косово – корен векова”, *Вечерње новости*, 9 – 22. јун 1989.

⁸⁷ Видети, на пример: Јеврем Дамњановић, „Срби у Хрватској”, *Политика експрес*, 6. новембар – 6. децембар 1989, или: Василије Ђ. Крстић, „О називу језика у прошлости Хрватске”, *Политика*, 30. мај – 10. јун 1989.

⁸⁸ Период у хрватској политици од гушења МАСПОК-а 1971. до 1989, када се Хрватска држала по страни у међурепубличким сукобима.

⁸⁹ Миша Глени, публициста чија је књига о распаду Југославије доживела огромну популарност, написао је да сви могу да се свађају у Југославији, али да рат могу да произведу само Срби и Хрвати, види: Миша Глени, *Pad Jugoslavije – treći balkanski rat*, (Beograd: Samizdat FreeB92, 2002), 109.

Кулминација – 1990. година

Оно што је већ 1989. било главни ток фељтонистике (ревизионизам и национализам) у 1990. постаје готово једина тема. У сва три дневна листа ређали су се фељтони који су разобличавали комунистичку прошлости и наслеђе још постојеће, али умируће СФРЈ, сведочанства логораша, прогнанника, противника режима, а личност Јосипа Броза Тита коначно се нападала отворено и без икаквих ограда. И други главни ток фељтонистике – распиривање националне мржње наставља да расте и укршта се са ревизионизмом. Срби су без изузетка у фељтонима представљени као жртве и социјалистичке Југославије, и њеног руководства, али и свих околних народа и то у историјском континуитету.

Вечерње новости обрађивале су тему Голог отока,⁹⁰ објављивале таблоидне приче из приватног живота Тита и Јованке,⁹¹ а први пут су четници били приказани у неутралном светлу (тј. једнаки партизанима) у фељтону Васе Казимировића, који је изједначавао четничке и партизанске контакте (и преговоре) са окупаторима.⁹² И познати прочетнички публициста из САД Дејвид Мартин добио је 1990. прилику да у мини фељтону изнесе своју верзију Другог светског рата у Југославији.⁹³

Фељтони о четницима у *Вечерњим новостима* одударују од опште политике дневне штампе, која дозвољава (па и стимулише) ревизију готово свих историјских сазнања, осим оцена о четничким злочинима и издаји. *Политика* и 1990. још објављује фељтоне који описују четничке злочине.⁹⁴ Ово се у потпуности уклапа у политику Слободана Милошевића и српског руководства које вешто комбинује „класични большевизам и национализам“⁹⁵ ради прикупљања широке подршке грађана Србије (али и шире, Срба у другим републикама). Четници остају званична страшила и њихова рехабилитација се даје на кашичицу. То ће веома помоћи Милошевићу када на првим изборима наспрам себе буде имао прочетничку опозицију, чији је лидер чак и својом физичком појавом (дуга и неуредна коса и брада) подсећао на страшне слике из филмова Вељка Булајића.

За разлику од званичне слике о четницима, Јосип Броз Тито није 1990. уживао више никакву заштиту дневне штампе у Србији. *Вечерње новости*

⁹⁰ Роксанда Драговић Гашпар, „Лет изнад Голог отока“, *Вечерње новости*, 2 – 29. март 1990.

⁹¹ Ђуро Загорац, „Битке и тајне Јованке Броз“, *Вечерње новости*, 6. април – 13. мај 1990; Андрија Чолак, „Паклена резиденција Брозових“, *Вечерње новости*, 2 – 31. јул 1990.

⁹² Васа Казимировић, „Сви њихови преговори“, *Вечерње новости*, 29. октобар – 12. новембар 1990.

⁹³ Слободан Павловић, „Дража – Черчилова највећа грешка“, *Вечерње новости*, 19 – 28. октобра 1990.

⁹⁴ Мирко Гутић, „Издаја и злочини четничког покрета, *Политика*, 29. септембар – 17. октобар 1990.

⁹⁵ Laslo Sekelj, *Jugoslavija – struktura raspadanja*, (Beograd: Rad, 1990), 228.

објављују мемоаре Славка Милосавлеског, уперене пре свега на критику Тита.⁹⁶ Познати новинар Перо Симић, који се прославио својим писањима на партијској линији и жестоком одбраном Титовог лика и дела,⁹⁷ те 1990. објављује фелџтон о Титу као цинкарошу који је продавао своје другове како би их Стаљин после тога стрељао.⁹⁸

Политика експрес је у фелџтону 1990. постављала питање: „Да ли је Тито наручио ликвидацију Крцуна, који је знао његово право лице?“⁹⁹ Док се код ликвидације Живојина Павловића то питање није ни постављало, већ се фелџтон зове „Зашто је Тито ликвидирао старог комунисту Живојина Павловића“.¹⁰⁰ Фелџтони се у *Политици експрес* објављују и о Титовом учешћу у чисткама седамдесетих година 20. века¹⁰¹ о раскоши Бриона,¹⁰² а простор је уступљен и контроверзном хрватском историчару из емиграције Анти Цилиги да говори о Титовом учешћу у Првом светском рату на српском фронту.¹⁰³ Такође су били обрађивани прогон и стрељања глумаца након Другог светског рата, уз потпуно прећуткивање или оправдавање колаборације и уз наглашавање да су у питању српски глумци.¹⁰⁴

Политика је 1990. простор уступала за некада забрањене исповести Милана Грола¹⁰⁵ и Јована Дучића,¹⁰⁶ проблематизовала је питање ратне одштете у Другом

⁹⁶ Славко Милосавлески, „Контрадикције Јосипа Броза Тита“, *Вечерње новости*, 30. март – 5. април 1990.

⁹⁷ Видети, на пример, фелџтон: Перо Симић, „Сви Титови јубилеји“, *Вечерње новости*, 21. септембар – 8. октобар 1987. Симић ће 2013. написати и афирмативну биографију Драже Михаиловића, чиме ће направити пун круг у свом идеолошком заокрету.

⁹⁸ Перо Симић, „Како је Јосип Броз Тито давао карактеристике Коминтерни о комунистима 1935. и 1936“, *Вечерње новости*, 20 – 24. јуна 1990.

⁹⁹ Група аутора, „Да ли је Тито наручио ликвидацију Крцуна који је знао његово право лице“, *Политика експрес*, 9 – 11. августа 1990.

¹⁰⁰ Слободан Гавриловић, „Зашто је Тито ликвидирао старог комунисту Живојина Павловића“, *Политика експрес*, 12. март – 3. април 1990.

¹⁰¹ Никола Мариновић, „Политичке мистерије седамдесетих – улога Јосипа Броза Тита“, *Политика експрес*, 21. мај – 24. јун 1990.

¹⁰² Светлана Ћопић, „Бриони, раскош само за одабране“, *Политика експрес*, 4 – 20. мај 1990.

¹⁰³ Зоран Петровић Пироћанац и Марјан Јурлека, „Анте Цилига о Брозовом ратном походу на страни Аустро-угарске“, *Политика експрес*, 2 – 4. јул 1990. Треба запазити како Тито одједном постаје Броз како се мења оцена његовог лика и дела.

¹⁰⁴ Група аутора, „Сурова судбина српских глумаца после ослобођења“, *Политика експрес*, 4 – 9. јул 1990.

¹⁰⁵ Милан Грол, „Лондонски дневник 1941 – 1945“, *Политика*, 27. фебруар – 15. март 1990.

¹⁰⁶ Јован Дучић, „Спорна питања Краљевине Југославије“, *Политика*, 3. децембар 1990 – 5. јануар 1991.

светском рату,¹⁰⁷ бавила се Голим отоком,¹⁰⁸ а простор у фељтонима уступала је и људима попут Владимира Дедијера и Јосипа Копинича, који су се утркивали у избацивању што бомбастичнијих тврдњи (најчешће потпуно непроверивих) о режиму чији су саставни део били.¹⁰⁹

Говор мржње и производња непријатеља и даље су се појачавали у фељтонима током 1990. године. Непријатељи су постајали све разноврснији и можда их најбоље сублимира фељтон у *Вечерњим новостима* „Корени мржње и геноцид над Србима“, у коме се мржња према Србима представљала као историјска константа готово свих суседних народа.¹¹⁰ Као и увек, верно се пратила политика српског руководства, које је већ потпуно изградило слику о малој, али поносној земљи коју сви мрзе и покушавају да је униште. *Вечерње новости* бавиле су се Хрватима као најактуелнијем непријатељу званичне Србије те године (то је година када Туђманов ХДЗ побеђује на изборима, а Срби у делу Хрватске почињу тзв. балван револуцију, што ће већ 1991. прерасти у отворени рат).¹¹¹ Непотписани мини фељтон са насловом „Чија је Истра?“ доводио је у питање чак и прикључење Истре Југославији 1945. године¹¹².

Политика експрес није 1990. заостајала када је у питању ширење мржње према Хрватима.¹¹³ Ипак, и даље је било места и за Албанце међу фељтонима тог дневног листа.¹¹⁴ Историчар Петар Опачић у фељтону са насловом „Шта је Србија дала за Југославију“ сумирао је доминантну ревизионистичку теорију о жртвама које су Срби поднели за ослобођење незахвалне браће и о одрицањима

¹⁰⁷ Михајло Симић и Слободан Самарџија, „Подаци, приче и ћутања о накнади ратне штете“, *Политика*, 23. јануар – 10. фебруар 1990.

¹⁰⁸ Вук Трнавски, „Источни грех“, *Политика*, 19. март – 7. април 1990.

¹⁰⁹ Стеван Зеџ, „Шта је скривала шифра ваздух – разговор са Јосипом Копиничем“, *Политика*, 20 – 31. мај 1990; Слободан Кљакић, „Владимир Дедијер о раду на новом тому ‘Нових прилога за биографију Јосипа Броза Тита’“, *Политика*, 2. април – 6. мај 1990.

¹¹⁰ Милован Целебџић, „Корени мржње и геноцида над Србима“, *Вечерње новости*, 1. јун – 1. јул 1990.

¹¹¹ Међу бројним фељтонима о Хрватима могу се издвојити: Душко Јолић, „Да ли врховништво Хрватске спроводи закључке усташког конгреса одржаног 1971?“, *Вечерње новости*, 22 – 25. септембар 1990; Група аутора, „Зашто је суђено Месићу пре 17 година у Осиеку“, *Вечерње новости*, 17 – 21. септембар 1990; Гордана Брајовић, „Срби из Хрватске говоре о вишедеценијским исељавањима“, *Вечерње новости*, 15 – 20. октобар 1990; Б. Мајсторовић, „Двоструки терор над Србима у НДХ“, *Вечерње новости*, 1 – 16. децембар 1990.

¹¹² „Чија је Истра?“, *Вечерње новости*, 12 – 15. новембар 1990.

¹¹³ Неки од фељтона су: Милан Булајић, „Стварни смисао Туђманове теорије – неоушастштво и развијање Југославије“, *Политика експрес*, 4 – 13. маја 1990; Мирко Јовићевић, „Пасош за крволока Лубурића“, *Политика експрес*, 14 – 24. јун 1990; Атанасије Јевтић, „Јасеновац – највећи српски град под земљом“, *Политика експрес*, 12. јул – 8. август 1990.

¹¹⁴ Вујадин Милановић, „Приштински универзитет – висока школа сепаратизма“, *Политика експрес*, 19. децембар 1990 – 8. јануар 1991.

зарад стварања јединствене државе Јужних Словена.¹¹⁵ *Политика* је „равноправније“ делила простор у фелџтонима, па тако, поред Хрвата,¹¹⁶ на тапету су били и Македонци,¹¹⁷ Албанци,¹¹⁸ Муслимани,¹¹⁹ Црногорци¹²⁰ и Словенци.¹²¹

Закључак

Фелџтони као форма дају привид научног, озбиљно истраженог и документованог, чињеницама поткрепљеног текста. У исто време писани су питко и лако разумљиво широкој популацији. Ова смеса даје им огромну популарност. Па ипак, како се из овог истраживања може видети, најтиражнији дневни листови у Србији нису осамдесетих година 20. века мислили само на тираж и профит и у складу с тим пласирали теме фелџтона. Напротив, уредници, и иначе блиски сарадници прво једног од најмоћнијих, а од 1987. и најмоћнијег човека у држави, бирали су теме и начин њихове обраде у складу са потребама управо тог човека и гарнитуре на власти. Иако већ популарне, пре свега писане у високотиражним недељницима, шкакљиве теме не добијају простор у фелџтонима дневних листова све док не дође до промене у партији и победе струје која је користила национализам и популизам. Види се то одлично у фелџтонима из 1985. и 1986, када је све још на линији и игноришу се актуелне теме о којима брује недељници, попут Голог отока или принудног откупа и репресије у првим годинама након Другог светског рата. Национализам се помаља 1986. у односу на Хрвате, али се избегава поистовећивање свих Хрвата и усташа. Водило се и даље рачуна о речнику када су у питању међунационални односи.

Права промена дошла је 1987. и то баш у тренутку када је то одговарало Милошевићу. Антиалбански фелџтони, који подгревају ситуацију, шире мржњу и самим тим руше умерени део српског руководства верно су пратили Милошевићев поход на власт на крилима национализма и обећања брзог решења косовског питања. Како је власт отварала нове фронтове у Југославији, тако су

¹¹⁵ Петар Опачић, „Шта је Србија дала за Југославију”, *Политика експрес*, 19. новембар – 18. децембар 1990.

¹¹⁶ Душан Војновић, „О Јадовну”, *Политика*, 3 – 8. децембар 1990; Владимир Буњац, „Ослобођење Загреба”, *Политика*, 24 – 26. новембра 1990.

¹¹⁷ Група аутора, „Ко, како и зашто прекрштава Србе у Македонији”, *Политика*, 5 – 8. јун 1990.

¹¹⁸ Бранислав Божовић и Милорад Вавић, „Квислинзи на Косову”, *Политика*, 18. октобар – 16. новембар 1990.

¹¹⁹ Војислав Лубарда, „Босанско Косово”, *Политика*, 6. јун – 12. август 1990.

¹²⁰ Илија Вуковић, „Од моћи до пада црногорских самодржаца”, *Политика*, 2 – 21. август 1990.

¹²¹ Божидар Дикић, „Како су Словенци добили државу”, *Политика*, 16 – 23. новембар 1990.

је пратили фељтони у дневним новинама. Док је трајао сукоб са Словенијом око уставних решења и будућег државног уређења, Словенци су били мета фељтона. Када се, пак, хрватска шутња приближила крају, дневна штампа у Србији унисоно се окренула подсећању становништва на усташке злочине (сада су то већ хрватски злочини и сви Хрвати постају усташе) у фељтонима. На крају, на ред је дошла и сама Југославија, онако како је формулисана на заседањима Авноја и њен утемељивач Јосип Броз Тито. У фељтонима три дневна листа српска јавност бомбардована је сензационалистичким и таблоидним погледима на готово свако време, догађај или личност битну за развој Југославије, од партизанске борбе до уставног уређења. У свим фељтонима, без изузетка, Срби су били жртве. Положај жртве давао је додатну снагу национализму, а он, заузврат, нову подршку режиму Слободана Милошевића. Тај брак из рачуна аутократског лидера и опасне идеологије од самог почетка био је не само подржан већ и добрим делом креиран напорима уређивачких тимова *Политике*, *Политике експрес* и *Вечерњих новости*, укључујући и фељтоне које су ти листови објављивали.

На крају 1990. Слободан Милошевић је убедљиво победио на председничким изборима у Србији, а његова странка на првим вишестраначким парламентарним изборима. Избори су одржани у атмосфери страха за будућност. Рушио се политички, правни, економски систем и сви други системи у којима су грађани до тада живели. Рушила се и сама држава, уз експлозије национализма у свим њеним деловима. У таквим околностима, дневна штампа је додатно подгревала страхове, прошлост чинила неизвесном,¹²² а будућност самим тим још неизвеснијом. Милошевићева странка победила је на изборима са два слогана: „Са нама нема неизвесности“ и „Србија се сагињати неће“, нудећи људима мир, стабилност и заштиту од бројних непријатеља након што су годинама изазивали сукобе, нестабилност и производили те исте непријатеље. Важну улогу одиграли су и фељтони, врло популарна форма која не претендује на научне домете, а ипак људима нуди историјске „истине“ које се лако усвајају. Историјски ревизионизам и национализам господарили су суверено фељтонима и заједно дали свој допринос крвавом расплету југословенске кризе у последњој деценији 20. века.

¹²² Đorđe Stanković, *Neizvesna prošlost Srbije*, (Novi Sad: Prometej 2014).

Извори и литература

Штампа

- Вечерње новости*, 1985 – 1990.
Књижевне новине, 1986.
Политика, 1985 – 1990.
Политика експрес, 1985 – 1990.

Списак литературе

- Bela knjiga 1984. Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom” u SFRJ*, pr. Kosta Nikolić i dr. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Bulatović, Ljiljana, *Prizrenski proces*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada, 1987 (ćirilica).
- Byford, Jovan, *Teorija zavere: Srbija protiv ‘Novog svetskog poretka’*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, 2006.
- Čolović, Ivan, *Kad kažem novine*. Beograd: Krug, 2004.
- Dianina, Katia, „The Feuilleton: An Everyday Guide to Public Culture in the Age of the Great Reforms”. *The Slavic and East European Journal*, 47, 2 (Summer 2003), 187 – 210.
- Dragović Soso, Jasna, *Spasioci nacije. Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd: Fabrika knjiga, 2004.
- Đukić, Slavoljub, *Kako se dogodio vođa: borba za vlast u Srbiji posle Josipa Broza*. Beograd: Filip Višnjić, 1992.
- Đukić, Slavoljub, *Političko groblje*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Eaman, Ross, *The A to Z of Journalism*. Lanham: Scarecrow Press 2009.
- Galović, Špiro, *Govor i pogovor*. Zagreb: Globus, 1989.
- Gleni, Miša, *Pad Jugoslavije – treći balkanski rat*. Beograd: Samizdat FreeB92, 2002.
- Hese, Herman, *Igra staklenih perli*. Beograd: Narodna knjiga, 1979.
- Jović, Borisav, *Poslednji dani SFRJ – izvodi iz dnevnika*. Beograd: Politika, 1995 (ćirilica).
- Kako se događao narod: „Antibirokratska revolucija“ 1987 – 1989*, pr. Bojana Lekić i dr. Beograd: Službeni glasnik, 2009.
- Kisić, Milica i Bulatović, Branka, *Srpska štampa 1768 – 1995*. Beograd: Medija centar, 1996 (ćirilica).
- Krušelj, Željko, *Zarobljenici paralelnih povijesti. Hrvatsko-srpska historiografska fronta na prijelazu stoljeća*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.
- Malići, Škeljzen, *Kosovo i raspad Jugoslavije*. Beograd: Links, 2014.
- Marović, Miodrag, *Политика и Политика*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava, 2002.
- Mimica, Aljoša Mimica i Vučetić, Radina, *Vreme kada je narod govorio. Odjeci i reagovanja u Politici, 1988 – 1991*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja, 2008.
- Mišović, Miloš, *Naslednici bez testamenta. Razgovori sa glavnim urednicima NIN-a*. Beograd: Izdavač Slobodan Mašić, 1999.

- Odbor za odbranu slobode misli i izražavanja. Saopštenja i drugi dokumenti*, pr. Kosta Čavoški. Beograd: Službeni glasnik, 2009 (ćirilica).
- Popović, Jovo, *Suđenje Andriji Artukoviću i što nije rečeno*. Zagreb: Stvarnost, 1986. godina.
- Ramet, Sabrina P, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to Ethnic War*. Boulder: Westview Press, 1996.
- Sekelj, Laslo, *Jugoslavija – struktura raspadanja*. Beograd: Rad, 1990.
- Srpska strana rata: trauma i katarza u istorijskom pamćenju*, ur. Nebojša Popov. Beograd: Republika, 1996.
- Stambolić, Ivan, *Put u bespuće*. Beograd: Radio B92, 1995.
- Stanković, Đorđe, *Neizvesna prošlost Srbije*. Novi Sad: Prometej, 2014.
- Stevanović, Vidosav, *Dnevnik samoće. Izbor fragmenata 1988 – 1993, četvrto izdanje*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.
- Stojanović, Dubravka, *Populism The Serbian Way*. Belgrade: Peščanik, 2017.
- Tašić, Predrag, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. Skoplje: sopstveno izdanje, 1994.
- Trnavci, Halit, *Moja ispovest o Kosovu*. Beograd: Politika 1987 (ćirilica).
- VIII sednica CK SK Srbije – Nulta tačka „narodnog pokreta“*, pr. Slaviša Lekić i Zoran Pavić. Beograd: Službeni glasnik, 2007.
- Vladislavljević, Nebojša, „Milosevic’s Ascent“ in: *Slobodan Milošević: Put ka vlasti. Osmo sednica CK SKS: uzroci, tok i posledice – Srbija 20 godina kasnije 1987–2007. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog u Beogradu 21. i 22. septembra 2007*, ur. Momčilo Pavlović i dr. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.
- Vladislavljević, Nebojša, „Nacionalizam, teorija društvenih pokreta i pokret Srba sa Kosova 1985 – 1988“. *Reč*, 70/16 (jun 2003), 83 – 107.
- Vučetić, Radina, *Monopol na istinu. Partija, kultura i cenzura u Srbiji šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka*. Beograd: Clio, 2016.

Summary

Dragan Popović, MA

Feuilleton in Daily Newspapers in Serbia 1985–1990.

The feuilletons in daily newspapers with largest circulation in Serbia during 1980s (Politika, Politika ekspres and Večernje novosti) have been studied. The topics of the feuilletons, the way of presentation and relations with current political situation have been analysed. The aim of the work is to prove strong correlation between selection of feuilletons' topics and their presentation with the politics of Serbian leadership. Feuilletons have been used for historical revisionism according to the needs of new ruling ideology (nationalism). They have also been used for inciting hatred against all declared enemies, as well as for creating an impression of endangerment of the Serbs and Serbia. Under these circumstances, it was easy for the leadership (selfpresented as a guardian of national interests) to mobilize citizens and secure wide political support.

Key words: feuilletons, revisionism, nationalism, 1980s, Politika, Politika ekspres, Večernje novosti.